

Omkring Niels Skyum-Nielsens *Kvinde og Slave*

Af Erik Ulsig

Niels Skyum-Nielsens Kvinde og Slave, den første gennemdokumenterede fremstilling af Danmarks historie i ældre middelalder, har fået professor Erik Ulsig, Aarhus Universitet, til at anstille betragtninger over vanskelighederne ved på samme tid at ville skrive et lands historie i en større periode og give en i detaljer dokumenteret fremstilling. Kvinde og Slave er blevet et nyttigt arbejdsredskab for historikerne, men fremstillingen er blevet stærkt bundet til det sparsomme kildemateriale, således at klare problemformuleringer ofte savnes. Nogle hovedtræk af samfundsudviklingen, således som de opfattes i den vanskeligt læselige, men væsentlige bog, refereres nøje nedenfor.

At skildre større tidsafsnit af Danmarks historie turde være en af dansk historieforsknings fornemste opgaver. Ganske vist kan dette arbejde næppe længere begrundes nationalt, men ingen kan være nærmere end danske historikere til at afbilde den variation af den europæiske historie, som det danske samfunds og den danske stats udvikling repræsenterer. Imidlertid kan man ikke hævde, at affattelsen af brede skildringer de sidste mange år har været den forskning, som faghistorikerne har opfattet som den vigtigste. De bidrag, som er blevet leveret til de store forlagsudgivelser af Danmarkshistorien – som er kommet med en snes års mellemrum – har da heller ikke på samme måde som *Danmarks Riges Historie* o. 1900 og 1. bind af Erik Arups *Danmarks Historie* 1925 stået i forskningens frontlinie. Den brede skildrings lave prestige har måske til dels været et resultat af de nævnte udgivers populariserende sigte, men er formentlig dog mere et vidnesbyrd om en opfattelse gående ud på, at en forsvarlig videnskabelig behandling dækkende så bredt et spektrum som et lands historie i en længere periode egentlig ikke var mulig eller i hvert fald først ville blive mulig, når en lang række dybtgående specialstudier var foretaget.

Med så meget desto større glæde måtte for fire år siden fremkomsten af Niels Skyum-Nielsens *Kvinde og Slave. Danmarks historie uden re-*

Jeg retter en hjertelig tak til adjunkt Anders Bøgh for gode råd og kritik.

touche 3 (1971) hilses, idet bogen klart tilsigter både at give en detaljeret videnskabelig redegørelse og et nyt syn på Danmarks historie i ældre middelalder (1085–1250). At bogens store stofmængde og det udførlige noteapparat ville gøre den uundværlig for alle, som herefter vil beskæftige sig nærmere med denne periode, stod med det samme klart, hvorimod den i flere henseender særegne form, provokerende, indigneret, uargumenteret, nok kunne spærre for en forståelse af det syn på perioden, som forfatteren ville fremme. I dag forekommer det mig imidlertid klart, at man ikke kan læse Skyum-Nielsens forgængere som periodens historieskrivere, Erik Arup og Hal Koch¹, uden at mærke, at de tilhører en anden tid end Skyum-Nielsen, eller med andre ord, at *Kvinde og Slave* betegner en tiltrængt modernisering i opfattelsen af ældre dansk middelalder.

Den lærde – og provokerende – behandling af det betydningsfulde og store emne indbyder til adskillige overvejelser, som dog her skal begrænses til en redegørelse for forfatterens opfattelse af samfundsudviklingen, herunder især af de forskellige samfundsklasser, kombineret med nogle metodiske betragtninger vedrørende struktureringen af det omfattende stof.

Det vil være hensigtsmæssigt at forudskikke nogle generelle betragtninger om dette at skrive Danmarkshistorie, relateret især til ældre middelalder og her atter med inddragelse af *Kvinde og Slave*.

At skrive et lands historie er naturligvis principielt en opgave af samme art som fremstillingen af andre mere snævre emners historie. I praksis byder imidlertid det omfattende emne på særlige stofudvælgelses- og strukturingsproblemer.

Med hensyn til stofudvælgelsen gælder, at den politisk-sociale-økonomiske udvikling danner ryggraden i fremstillingen af Danmarkshistorien, men i øvrigt er det forfatterens valg, hvad han vil medtage eller gøre mest ud af – alt efter hans livsopfattelse, politiske indstilling og personlige jugement. For Arup og Hal Koch var udviklingen af en øvrighedsmagt, d. v. s. udviklingen af kongemagt og kirke, det væsentligste karakteristikum ved Danmark i ældre middelalder. For Skyum-Nielsen synes derimod afviklingen af slaveriet at være det vigtigste træk, ligesom han i det hele ønsker forholdet mellem samfundsklasserne sat i centrum i skildringen af perioden.

I overensstemmelse med sin opfattelse kan historikeren inddrage stof,

1. I Schultz' *Danmarks Historie I* (1941) og *Politikens Danmarks Historie III* (1963).

som måske ellers har været (delvis) negligeret. Arup har fremhævet, at han i sin Danmarkshistorie har medtaget sygdommenes og »lægevidenskabens« historie². Skyum-Nielsen kan siges at fortsætte ad samme vej, når han (cf. det udmærkede register i *Kvinde og Slave*) behandler forhold som alderdomsvilkår, diskriminering, levevilkår, seksuel adfærd, tiggeri og uddannelse. Man kan være enig eller uenig med forfatteren om alle disse emners relevans for skildringen af det danske samfunds historie i ældre middelalder, og især kan man mene, at resultatet er magert, idet kildematerialet svigter. Men man kan næppe benægte værdien af, at der her peges på en række hidtil lidet påagtede forhold.

Langt mindre frit stillet er historikeren med hensyn til struktureringen af stoffet. Han er her bundet af en række videnskabelige krav, eller krav om ordentligt håndværk, om man vil. Jeg deler op i to punkter: disponering og begrebsapparat/terminologi.

For disponeringen af det mangeartede stof, som et lands historie over et længere tidsrum udgør, er der to principielle muligheder. Svarende til stoffets to dimensioner kan man enten lade en saglig, systematisk opdeling være det overordnede dispositionsprincip, eller man kan lade tidsfølgen danne rygraden. Først ud i yderste konsekvens svarer de to disponeringsformer til henholdsvis leksikonnet og årbogen og vil følgelig ikke forekomme i en almindelig historisk fremstilling. Alligevel kan det være af betydning at gøre sig dette klart.

Den stigende vægt, man i dette århundrede har lagt på sociale og økonomiske forhold, aftegnes i disponeringen af de danmarkshistoriske fremstillinger. Mens man tidligere kunne nøjes med en strengt kronologisk skildring af den politiske udvikling, hvortil føjedes enkelte andre afsnit, faldt fremstillingen af de fleste tidsafsnit i *Det danske Folks Historie* (1927–29) (og dermed i Schultz' D. H.) fra hinanden i selvstændige afhandlinger om indenrigspolitiske, udenrigspolitiske, økonomisk-sociale og kulturelle forhold. I afsnittet om senmiddelalderen arbejdede C. P. O. Christiansen imidlertid med en egentlig systematisk disposition³, og få år forinden havde Arup i sin Danmarkshistorie lanceret den helt modsatte løsning, hvor det økonomisk-sociale stof integreredes i den politiske skildring i en stramt kronologisk disposition. Ved redigeringen af *Politikens Danmarks Historie* blev der øjensynlig lagt vægt på at komme bort fra den saglige opsplitning af stoffet ved at følge en kronologisk disponering, men i en pædagogisk langt mere vellykket udformning end

2. Se hans redegørelse i *Danmarks Historie III* (1955), p. 259.

3. En gennemført systematisk disposition dækkende langt større tidsrum er brugt af Poul Johs. Jørgensen i *Dansk Retshistorie* (1940).

Arups, idet en række ikke-politiske forhold blev behandlet samlet. Hal Kochs afsnit repræsenterer smukt den valgte løsning.

Skyum-Nielsens disponering af *Kvinde og Slave* er kronologisk, uden tvivl stærkt påvirket af Arup, hvis system med kapitler og underafsnit nøje følges.

Som det vil være fremgået af det foregående, er der en række emner, som kun vanskeligt eller slet ikke lader sig integrere i den kronologisk fremadskridende skildring. For ældre middelalder gælder det forhold som bebyggelse, landbrug, kirkebyggeri, byudvikling og til dels også klostre og udenrigspolitik. At disse emner behandles separat hos såvel Koch som Arup og Skyum-Nielsen, vil ses blot ved at betragte indholdsfortegnelserne til deres Danmarkshistorier.

Den kronologiske disposition hos de tre forfattere gælder altså i første række det centrale politisk-institutionelt-sociale stof, men er som nævnt langt skarpere gennemført hos Skyum-Nielsen og især Arup end hos Koch. Redegørelsen for de lange udviklingslinier af institutionel og social art volder de to førstnævnte, eller i hvert fald deres læsere, store vanskeligheder. Især er *Kvinde og Slave* svær at læse. Der er meget mere stof i denne bog end i de to andre, også pr. side, bl. a. har forfatteren øget med det tidligere nævnte sociale stof om aldersvilkår, diskriminering etc. Man kunne herefter have forventet hjælp til læseren til at finde rundt, men Skyum-Nielsen gør lidet. Registret er ganske vist godt, men adskillige af overskrifterne er mere journalistisk blikfang end præcist signalerende, og vi får sjældent at vide af forfatteren, hvad det er han gør. Når bortset fra Forord og Slutord undlader han oftest at præsentere sine emneområder og problematik, forklare sin disposition, definere sine begreber og opsummere sine resultater, men nøjes, efter Arups forbillede, med små spredte opsummerende bemærkninger.

Det andet hovedkrav til stoffets strukturering gælder et gennemtænkt og konsekvent begrebsapparat og en konsekvent terminologi. Dette er et helt selvfølgeligt krav i en videnskabelig afhandling omhandlende mindre emneområder, men gælder naturligvis også for en forsvarlig behandling af et lands historie.

Ved at navngive sin bog *Kvinde og Slave* har Skyum-Nielsen markeret, at han har en anden opfattelse af ældre dansk middelalder end hans to forgængere Arup og Koch, som benævnte deres fremstillinger henholdsvis *Øvrigheden* og *Konge og Kirke*. Hvor hos disse statsmagtens udvikling stod i centrum, ønsker hin at lægge hovedvægten på de sociale forhold. I forordet proklamerer Skyum-Nielsen, at han vil skrive »det fortiede

flertals historie«, skrivt om »de utrolig mange fattige, syge, gamle og svage«. »En ensidig betragtning af fortiden fra mandens synsvinkel eller fra samfundspyramidens top må være forældet«. Til trods for titel og forord handler Skyum-Nielsens Danmarkshistorie dog ligesom forgængernes værker først og fremmest om konge og kirke, høvdinge og bønder, og den politiske udvikling, herunder udenrigspolitikken, indtager en fremtrædende plads. Når det proklamerede mål ikke nås, skyldes det dels, at kildematerialet svigter, dels også, at det er svært at trække forbindelsen mellem det historieløse flertal og den statshistorie, som trods alt interesserer forfatteren, endelig vistnok, at forordet ikke skal tages helt alvorligt.

Allerede en læsning af første afsnit i indledningskapitlet »Ny tid« sammenholdt med »Slutord« giver da også et andet indtryk af sigtet med bogen, end forordet gør: Årene 1085–86 markerer et skel. Med beskyttelsen af de frigivne og fremmede »markerer kongemagten et skifte fra en eksploiteringsmaksime til en regeringsmaksime som ledetråd for styret«; med privilegeringen af Lundekirken befinder vi os »i overgangen fra det olddanske kastesamfund, hvor konge, høvdinge og storbønder på en ret enkel måde eksploiterede befolkningen, til det gammeldanske privilegiesamfund, der førte udnyttelsen videre under mere komplicerede former«. Om karakteren af det olddanske samfund hedder det (p. 2): »Danmark må endnu i 1080'rne have været et samfund, hvor en del arbejde udførtes af underernærede menneskedyr, af slaver«.

I »Slutord« behandles slaveriets afvikling og de øvrige klassers omdannelse: »Samfundets blomst skød i vejret, mens den livnærede sig på et bredere rodnet end før: store og uensartede proletargrupper og en svækket middelklasse«.

Som det vil ses, opererer forfatteren i indledningen med forskellige samfundstyper og med de sociale grupper eller klassers stilling i disse. Hovedmotivet i *Kvinde og Slave* kan da nok siges at være »det gammeldanske privilegiesamfund«s udvikling med særlig vægt på det politiske begivenhedsforløb – hvortil kilderne nu engang flyder rigeligst.

Jeg skal i det følgende kritisk redegøre for Skyum-Nielsens skildring og opfattelse af samfundsudviklingen. Derimod skal jeg ikke i videre omfang vurdere rigtigheden af hans opfattelse. Der vil blive lagt særlig vægt på at klargøre opfattelsen af den sociale struktur. Skyum-Nielsen opererer med flere sociale grupper end hans forgængere, bl. a. som en følge af bogens større stofrigdom. Den følgende gennemgang vil dog ikke interessere sig for slaverne og de andre underklasser, idet skildringen af dem ikke er integreret i den øvrige fremstilling. Skyum-Nielsen opere-

rer dels med det fra f. eks. Arup kendte ordforråd (bonde)høvdinge, stormænd, storbønder, bønder etc. Men desuden bruger han begreber som overklasse, middelklasse og underklasse og tilføjer dermed socialproblematikken et væsentligt nyt aspekt. Det skal imidlertid på forhånd fastslås, at terminologien i flere henseender hverken er særlig klar eller konsekvent. Især bemærkes ordet »velhaver«, som bruges temmelig vilkårligt, oftest nedsættende.

Dispositionsformen i *Kvinde og Slave*, men specielt de manglende indføringer, definitioner og opsummeringer betyder, at man for at få fat på forfatterens opfattelse må følge hans fremstilling nøje fra en ende af, i hvert fald for den første halvdel af bogen.

Skildringen af den ældste periode (1085–1130) er bygget op over modsætningen mellem konge og høvdinge. Knud IV betragtes som repræsentanten for en ny tid, men fældes af de godsstærke (bonde)høvdinge, »de dominerende i landet nu som før« (p. 10), som indsætter de følgende konger under slagord om frihed og fred og bevarelse af den nedarvede retsorden. På tingforsamlingerne må høvdingene have domineret, og ledelsen af ledings skiben lå i hvert fald senere i storbøndernes hænder. Ved byggeriet af sognekirkerne spillede høvdinge og storbønder en væsentlig rolle, og bispestolene blev et mål for ærgerrigheder fra høvdingeslægterne. I to afsnit modstilles kongens land og høvdingenes land, og der sammenfattes (p. 42): »Konge og stormænd var nærmest indbyrdes uafhængige«. Formuleringen er taget fra Aksel E. Christensens *Kongemagt og Aristokrati* 1945, og fremstillingen er i det hele taget stærkt beslægtet med og vel påvirket af denne bog.

Overklassen udgøres dog ikke blot af høvdingene, men også af de krigspligtige bønder, som hugger Knud IV ned (p. 11). Dette lille rigmandsfolk, men ikke det store fattigfolk, tilslutter sig på ledingsstævne og ting bondehøvdingenes valg af Erik Ejegod (p. 14). De tiendeydende bønder er sognets velhavere, der kan underholde præst og kirke (p. 24f og 30), de er de små kapitalejere, storbønderne og høvdingene de store kapitalejere (p. 30).

Modpolen til denne overklasse udgøres af de fattige og sultende menneskehobe, det virkelige folk. Skyum-Nielsen stiller sig således klart i opposition til Arup og Koch, som identificerer bønderne med folket (p. 2).

Så vidt er Skyum-Nielsens tankegang klar, men vanskelig at uddrage af teksten, også selv om man tager registret til hjælp. Vedrørende kongemagten (centralmagten) i samme periode mener forfatteren, så vidt jeg kan forstå, at den er i vækst eller i hvert fald forsøger at gribe ind på

flere områder, dvs. at han tilslutter sig Arups og Kochs hovedtese om den voksende øvrighedsmagt. Ud fra 1085-gavebrevet betones kongens ret omfattende øvrighedsbeføjelser (p. 1 og 7f), og Knuds lovgivning til fordel for de frigivne slaver og de fremmede markerer et skifte i samfundets og kongemagtens karakter, »fra en eksploiteringsmaksime til en regeringsmaksime som ledetråd for styret« (p. 1). Knud støtter sig i sin politik på de gejstlige, som han privilegerer stærkt, men det betones her og bogen igennem, at de gejstlige er aldeles afhængige af kongemagten. Under kong Niels gives, ligesom i Arups *Danmarks Historie*, en skildring af det begyndende administrationsapparat, »familieklassen blev i snævrere forstand, hirden i videre, kim og kærne for rigs- og lokalstyre« (p. 43).

Hvis ovenstående redegørelse for Skyum-Nielsens opfattelse af det danske samfund i tiden 1085–1130 sammenholdes med ældre forskeres, ses det, at han konsekvent reducerer kirkens rolle i forhold til Arups og Kochs opfattelse, endvidere at han stærkt fremhæver eksistensen af den af de samme forfattere nærmest glemte underklasse. På linie med Aksel E. Christensen fremhæves, at kongemagtens modstandere var bondehøvdingene. Derimod er det vanskeligt at få fat på, hvordan bønderne egentlig opfattes; når de betegnes som velhavere og overklasse, er det så blot en ugenomtænkt refleks af, at de ønskes modstillet underklassen, eller er opfattelsen virkelig den, at deres kår og interesser var sammenfaldende med høvdingenes? Hvis det sidste er tilfældet, forekommer det mig, at man enten må opfatte høvdingene som blot storbønder, eller også må man opfatte de almindelige bønder som en væsentlig jordrigere klasse end senere tiders bønder. Hvad Skyum-Nielsen mener om dette centrale forhold, kan man imidlertid ikke vide, fordi fremstillingsformen i *Kvinde og Slave* ikke giver plads for problemdiskussion. Indtil videre står man sig nu nok ved at fastholde Arups skel mellem høvding og bonde og bedst i den af Aksel E. Christensen skærpede form^{3a}.

Hvem, hvilke grupper eller klasser, stod bag kongemagten? Skyum-Nielsen påpeger allerede s. 2, henvisende til Arup, at kongen var en art opnævner for centralmagten. Men han er ikke gået det skridt videre, at han har spurgt, hvis interesser denne centralmagt repræsenterede. Det forekommer mig, at spørgsmålet måtte rejse sig med så meget større styrke for forfatteren, efter at han har forkastet Arups og Kochs tese om kirkens store betydning for kongemagtens udvikling og heller ingen hensyn tager til deres tese om to partier, som hver ønskede at bruge kongemagten på deres vis. Hvis Skyum-Nielsen (og Aksel E. Christensen) har ret i, at der bestod et afgørende modsætningsforhold mellem konge

3a. Se *Kongemagt og Aris'okrati*, p. 21.

og bondehøvdinge, tvinges man til at forestille sig i hvert fald en vis velvilje over for kongemagten hos de jævne bønder, dvs. hos den middelklasse, hvis eksistens Skyum-Nielsen ikke regner med. Dette er Andreas Holmsens tese for Norges historie i den samme periode. At kildematerialet er så ringe, at enhver konklusion har karakter af rent hypotetisk konstruktion, kan ikke fritage forfatteren for at nævne problematikken uanset den valgte fremstillingsform.

Ved skildringen af den følgende periode, borgerkrigenes tid 1131–57, indføres et par nye momenter. Det nævnes, at på kong Niels' side i slaget ved Fodevig kæmpede ledingsbønderne, og at Eriks sejr muligvis blev udnyttet til at vælte nye byrder over på disse. Den beredne styrke af styresmænd, hirdmænd og høvdinge kom efterhånden til at udgøre hærens egentlige kampkraft (p. 78f). På side 133 dukker endelig en definition på samfundsklasserne op, underklasserne: de som hverken ejede eller lejede jord og ej heller magtede håndværk eller købmandsskab, middelklassen: købmænd, håndværkere og små ejere og lejere af jord.

De givne definitioner forekommer rimelige, idet man dog kunne have ønsket sig en nærmere forklaring på, hvad der forstås ved små ejere af jord. Det vil imidlertid ses, at opfattelsen af bondebegrebet er ændret i forhold til den forrige periode. Nu optræder Arups jævne bønder, trykket af de store i samfundet. Idet jeg går ud fra, at den ændrede placering af småbønderne er tilsigtet, er spørgsmålet, hvad forfatteren ser som baggrund for denne udvikling. Formentlig tænker han her især på udviklingen henimod dannelsen af en herremandsstand. Under skildringen af kong Niels' styre anføres, at unge høvdingesønner søgte ind i kongens hird, hvor de dog på en måde blev gidsler for de stridige storslægter (p. 43), og om de storbønder, som ledede herredets ting og militærorganisation, anføres, at de lejlighedsvis kunne være kongens mænd (p. 42). Som nævnt ovenfor påpeges for tiden efter 1134 rytteriets udvikling. Et tredje træk er Erik Lams overladelse af kongsgods og kongsindtægter til stormænd imod krigstjeneste (p. 78 og 84).

Borgerkrigen 1131–34 opfattes som bl. a. en krig mellem de forskellige landsdeles stormænd om rigets poster og indtægter (p. 144). Efter sejren 1134 besatte de ledende stormænd bispesæderne med deres kandidater. I 1146 søgte de jyske høvdinge at sprænge sig vej frem til magten ved valget af Knud Magnussen på Viborg landsting. De skånske stormænd svarede med valget af Erik Emunes søn Sven. Efter 1157 var hovedvægten imidlertid forskudt til Sjælland, og Skjalmslægten kunne rive til sig, som den lystede.

Det synes således af skildringen at fremgå, at forfatteren regner med et rigsomfattende administrationsapparat, verdsligt og gejstligt, tilstrækkeligt betydningsfuldt til at rigets stormænd ved hjælp af dette kunne skaffe sig indtægter og indflydelse. Hvis han som konsekvens heraf regner med en svækket position for bønderne, er det naturligt. I Skåne rejste ledingsbønderne sig mod øgede krav fra kong Svens ombudsmænd (p. 141, cf. 142).

I definitionen af middelklassen anførtes, at denne også omfattede lejere af jord. Forfatteren forestiller sig vistnok først og fremmest, at fæstere opstod ved kolonisation på kongens eller storbondens udyrkede jord (p. 101 og 104).

Den her givne redegørelse for Skyum-Nielsens opfattelse er muligvis mere min fortolkning af det af ham fremlagte materiale, end det er hans fortolkning. Når forfatteren i 1086 betegner ledingsbønder som overklasse, ja endda indrangerer dem under de højbårne (!) i modsætning til almuen, men i 1134 taler om ledingsbønderne, som der væltedes nye byrder over på, idet de forpligtedes til at transportere heste for styresmænd, hirdmænd og høvdinge, kan læseren ikke med sikkerhed vide, om forfatteren mener, der er sket en udvikling, eller om hans terminologi blot er inkonsistent. Snarest er der dog tale om et både og.

Skyum-Nielsens opfattelse af hovedtrækkene i samfundsudviklingen i Valdemarstiden er klart markeret. Efter borgerkrigen var kongemagten tilstrækkelig styrket til, at stormændene »ikke længere kunne spille land om Danmark som sådan, men nok om de besejredes poster og dødsboer«. »Da magtforbundet fra 1157 fik lov at bestå«, viste virkningerne sig efterhånden i form af forøgede kongelige prærogativer og indtægter (p. 145). Den regerende kreds af stormænd, som »machinerede med kongedømmets magtmidler og eksploiterede de lavere lag« (p. 174), holdt med held andre stormandskredse, herunder andre linier af kongehuset, ude fra magten. Borgbyggeriet, oprindeligt først og fremmest et værn udadtil, var med til at sikre den regerende overklasses rådighed over samfundets produktionsoverskud (p. 152). De skånske rejsningers fallit 1180–82 etablerede blot det kongelige og kirkelige på vold byggede magtapparat endnu dybere (p. 211). Den bærende bjælke i Valdemarstidens samfund blev det harmonifyldte samarbejde, den politiske forståelse mellem konger og stormænd, enten de nu var verdslige eller gejstlige (p. 279 og 292). »Det kan tilsyneladende bedst forklares ved, at der har været et voksende produktionsoverskud fra de arbejdende klasser« (p. 292).

Klarheden udstrækker sig desværre heller ikke her til den nærmere skildring af den sociale struktur. Når bønderne omtales i relation til stormændene, specielt i militær henseende, betones afstanden. Stormænd og ledingsbønder gik på Vendertogt sammen (p. 151), men »der blev et stadigt dybere skel mellem det almindelige ledingsopbud og stormændenes fremmøde i fuld våbenstyrke« (p. 157). For bønder og fattigfolk blev borgbyggeriet, da først Venderfaren var afværget, mest til besvær (p. 162). Ved gennemgangen af retssystemet, således som det fremgår af Skånske Lov, tildeler forfatteren naturligvis, ved siden af konge og ærkebisp, de retskyndige storbønder på tinge indflydelse, men han tilføjer: »Tingbøndernes deltagelse har vel heller ikke været aldeles illusorisk« (p. 257).

I andre sammenhænge betegnes bønderne derimod stadig som velhaverne. Det var velhaverne, de korndyrkende og tiendeydende bønder, som afsluttede de sjællandske og skånske kirkekontrakter 1171. I 1180 opfattede de velhavende korndyrkere imidlertid den forhøjede bispetiende som bondefjendsk og gjorde oprør; de fik støtte både af stormænd og fattige (p. 209f). Stormændene faldt dog fra, efter at de var blevet udsat for folkelige straffeaktioner, og »almuen har aldrig senere dristet sig ...« (Saxocitat). Hvorvidt almuen går på bønderne eller de fattige, der fulgte bønderne, og hvorvidt forfatteren overhovedet vil stå inde for dette Saxoudtryk, kan ikke afgøres.

Den fluktuerende karakter af Skyum-Nielsens bondebegreb, alt efter hvilken sammenhæng bønderne optræder i, gør som før nævnt, at det er meget vanskeligt at opfatte ændringer i klassens karakter. Sammenholdes bondebegrebet med den opstillede klassesdeling, fremgår det desværre klart, at forfatteren ikke har tænkt sig ordentligt om:

Som anført ovenfor henføres de små ejere af jord p. 133 til middelklassen. P. 260 anbringes »selvejerne« derimod meget præcist i »den lavere overklasse«, en placering som stemmer med karakteristikkene p. 270 af bønder og storbønder som »de herskende klasser«. I skildringen af socialstrukturen o. 1250 hedder det endelig, at middelklassen svækkedes, idet »de små selvejere« forvandles til landboer (p. 329).

At definitionen af bondebegrebet er uklar, hænger formentlig til dels sammen med forfatterens inkonsekvente brug af ordet bonde. Tilsyneladende uden at tænke over det bruger han i forskellige sammenhænge ordet med vidt forskellig betydning. Accepteres kan vel ordet brugt som erhvervsbetegnelse, som når der tales om bøndernes kål- og abildgårde (p. 106), om bondegårdens forskellige bygninger (p. 108) eller om bonde-

liv (p. 247f). Men misvisende er modstillingen af godsejerens og hans bønders handel på bytorvet (p. 111); en kapiteloverskrift som »borger og bonde« dækkende forhold i by og på land o. 1200; en karakteristisk af Valdemarstidens samfund, hvor det hedder: »hvor meget kan der hentes hos borger og bonde, og hvorledes skal dette overskud fordeles mellem de højstbegunstigede?« (p. 301). Mest ejendommelig er en oplysning om, at for »ufri bondesønner« var der næppe plads i cistercienserklostrene (p. 121).

Den fluktuerende sociale terminologi og den uklare opfattelse af den sociale struktur gælder også skildringen af overklassen; de væsentligste uklarheder skal påpeges. Det øverste samfundslag udgøres af (bonde)-høvdingene eller stormændene. Det ser ud til, at termen høvdinge foretrækkes, når denne overklassens selvstændighed i forhold til kongemagten ønskes betonet, dvs. at termen især bruges for tiden før 1134 (1157). Det næste sociale lag skulle vel være storbønderne. Brugen af dette ord er imidlertid så vilkårlig, at jeg ikke tør afgøre, om forfatterens hovedsynspunkt er, at storbønderne udgjorde en egen social gruppe, eller om han blot betragter dem som en mindre udgave af høvdingene. I mange tilfælde nævnes storbønder og høvdinge som nærmest synonyme begreber, og i registret henvises der under storbønder til høvdinge. Imidlertid anfører registret dog seks specificerede sidehenvisninger under ordet storbonde. De to af dem er helt tilfældige, én vedrører oversættelsen af Roskildekrønikens *borrones*, men de tre sidste henviser til væsentlige forhold: ting og skiben lededes af lokale storbønder (p. 42); på landstinget i Lund kunne loven fortolkes af retskyndige storbønder (p. 257); herremændene var storbønder, hvis krigstjeneste var uundværlig (p. 316). På disse tre steder indkredses et storbondebegreb forskelligt fra høvdingebegrebet.

Blandt det øvrige ordforråd dækkende overklassen skal nævnes potentater, velhavere og klaner.

Ved skildringen af underklassen løber forfatteren ikke ind i de samme terminologiske og begrebsmæssige vanskeligheder. Det hænger sammen med, at skildringen er langt mindre omfattende og ikke er integreret i den almindelige fremstilling. Som et eksempel kan nævnes gårdsæderne, om hvilke følgende oplysninger gives: de nævnes første gang 1222 (mansiolus) (p. 248), var vel ofte forhenværende slaver (p. 260 og 327), ses i Kong Valdemars Jordebog pålagt skat og indtog vel samme stilling som de i Hallandslisten *ibid.* nævnte jævne indbyggere (p. 328). Af sammenhængen alle fire steder, hvor de nævnes, ses, at forfatteren placerer dem socialt mellem inderster og landboer.

Større vanskelighed volder skildringen af slaveriet, som jo er et kardinalpunkt for bogen. Kildematerialet er som bekendt svagt, især til slaveriets omfang. Skyum-Nielsen plæderer, så godt det nu kan lade sig gøre, for slaveriets betydningsfuldhed. Hans vigtigste bemærkninger er følgende: »Danmark må endnu i 1080'erne have været et samfund, hvor en del arbejde udførtes af underernærede menneskedyr, af slaver« (p. 2). I en sammenfatning af samfundsmodellen i det 12. årh. karakteriseres Danmark som »et slavesamfund, om end under afvikling« (p. 100), men »kilderne tvinger blikket væk fra de slaver og frigivne, der langsomt sled sig i vejret« (p. 211). Dog »slavesystemet var under sprængning« (p. 259). Slaveriet afvikledes, dels ved kirkens hjælp, dels som et resultat af slavernes krav og dels som en følge af den økonomiske udvikling, idet de frigivne gled ind i de forskellige proletargrupper fra tiggere til inderster, nogle som gårdsæder (p. 327). Forfatteren tager ikke nærmere stilling til, hvorvidt frigivne også er gledet ind i mellemklassen som bryder og landboer.

Skyum-Nielsens opfattelse af samfundsudviklingen kan sammenfattes således: Den o. 1085 talrige slaveklasse omdannedes i løbet af perioden til forskellige proletargrupper. Kongemagten var i periodens begyndelse i konflikt med bondehøvdingene, men efterhånden, især efter 1157, gik disse i kongens tjeneste, hjalp med til opbygningen af det kongelige magtapparat og fik dermed del i de kongelige indtægter. De små bønder måtte betale for denne udvikling, men i øvrigt var landet takket være en almindelig produktionsfremgang i stand til at underholde en talrigere og mere krævende overklasse end tidligere. – Bisperne udgjorde ingen selvstændig magtfaktor, men var aldeles afhængige af kongemagten.

Det er en opfattelse, som formentlig de fleste historikere kan tilslutte sig. Flere af udviklingstrækkene er indiskutable, opfattelsen af kirkens rolle er forfriskende ny, mens konceptionen om Danmark som et slavesamfund i det 11. årh. naturligvis er et postulat, men det er tidligere forfatteres opfattelse også.

Det må imidlertid stærkt beklages, at beskrivelsen af flere sociale grupper ikke er gennemført med konsekvens.

Min her givne redegørelse har haft form af en sammenhængende fremstilling og har dermed ligget meget langt fra Skyum-Nielsens form. Den har kun kunnet etableres ved en sammenkædning af mere eller mindre direkte citater, fordi fremstillingen i *Kvinde og Slave* er kasuistisk uden ræsonnerende afsnit og derfor ikke med nogen større sikkerhed kan

sammentrækkes til et referat. Det er imidlertid væsentligt at påpege, at citaterne dækker to arter af formuleringer hos forfatteren:

1. Resumerende bemærkninger, ofte af prægnant form, som tidligere nævnt forfatterens eneste hjælp til læseren til at holde sammen på stoffet. Eks.: De dominerende i landet var, nu som før, de godsstærke høvdinge (p. 10).
2. Konkrete oplysninger om enkeltforhold. Eks.: Efter den bedste kilde huggedes kongen ned af de krigspligtige bønder, altså af overklassefolk (p. 11).

Forfatterens resumerende bemærkninger angår samfundets almindelige udvikling, herunder forholdet mellem kongemagt og stormænd, samt slaveriets afvikling, hvorimod egentlige resumeringer om bønderne kun findes i Slutord, hvor det siges, at middelklassen svækkedes. De af mig fremfundne oplysninger om bondeklassen, middelklassen, i *Kvinde og Slave* vedrører følgelig en række enkelt-situationer eller -forhold, og det er som påvist ikke lykkedes forfatteren at nå til en samlet konsekvent opfattelse. De manglende resumeringer viser, at han heller ikke har forsøgt herpå, men har søgt at løse problemerne hen ad vejen, som det nu kunne falde. Den oftnævnte første definition af under- og middelklasserne p. 133 findes således i et afsnit om tonsur og pjalter. Intet under, at denne definition ikke senere kan overholdes.

Den manglende konsekvens i beskrivelsen af den sociale struktur må således tages som udtryk for en manglende problemformulering. Det her fremførte er imidlertid så langt fra enestående træk. Forfatterens glæde ved stoffet og hans store lærdom giver sig desværre udslag i, at bogen vrimler med oplysninger, som i den større sammenhæng er ligegyldige. Særligt bemærkes hele kapitler, som er overflødige, f. eks. »Smertensbørn og Hjertensbørn« omhandlende Valdemar Knudsen, Ingeborg, Abbed Vilhelm, Sunesønnerne og Ærkebisp Anders. Kapitaloverskriften angiver i sig selv besværet med at få bragt dette stof sammen. Til gengæld er enkelte væsentlige forhold ikke behandlet. Vi får intet nærmere at vide om bebyggelsens karakter, intet om landsbysystemet.

Heller ikke stofudvælgelsen er således styret af en gennemtænkt problemformulering, men synes bl. a. at afhænge af en tilbøjelighed hos forfatteren til at ville udnytte hele det foreliggende skriftlige kildemateriale, uanset om han er i stand til at argumentere for de uddragne oplysningers relevans for fremstillingen.

En nærlæsning af de to første kapitler vil demonstrere, hvor tæt fremstillingen er bundet til det skriftlige kildemateriale:

Det første kapitel »Ny tid« begynder med afsnittet »Epoken«. Hovedargumentet for at påbegynde skildringen i 1085 er eksistensen af det første i Danmark udstedte bevarede diplom fra samme år. De to første kapitler præsenterer sig med deres titler »Ny tid« og »Reaktionen« som en ouverture til bogen. Med udgangspunkt i Ælnods oplysninger om Knud IV's lovgivning og i kongens gavebrev til Lundekirken præsenteres den ny tid, repræsenteret ved kongemagt og kirke. De enkelte afsnit i kap. 1 betegnes: Epoken, De frigivne og frikøbte, De fremmede, De nyrige, De nyprivilegerede samt Inderkredsen. Overskrifterne markerer klart forfatterens intentioner, men det er kendetegnende for stil og disposition, at de er anvendt med ringe præcision. Umiddelbart opfattes de nævnte overskrifter således, at der er tale om fire befolkningsgrupper (foruden den regerende inderkreds), men det viser sig, at de nyrige og de nyprivilegerede er identiske, nemlig lig Lundekirkens gejstlige. Og så handler de to afsnit for øvrigt mere om kongemagten end om kirken.

Det første emne, der tages op, er de frigivne og frikøbte slaver. Knud IV prises for sin lovgivning, hvorved forfatteren stiller sig i klar modsætning til Arup og Koch m. fl., som »identificerer bønderne med folket«. Fra spredte kilder vedføjes oplysninger om, hvordan man i øvrigt må forestille sig slavernes stilling på det tidspunkt. På tilsvarende vis behandles de fremmedes stilling. Med beskrivelsen af de diskriminerede grupper har forfatteren på samme tid præsenteret et hovedmotiv i sin bog og indvarslet »ny tid«, den udvikling han vil skildre.

En nærmere betragtning af de tre næste afsnit indeholdende stof om kirke og konge viser, at de ikke, som man måtte forvente, udgør en præsentation af et andet hovedmotiv i Skyum-Nielsens Danmarkshistorie, f. eks. øvrighedsmotivet eller forholdet kirke-konge, men simpelthen består i en analyse af 1085-gavebrevet. Ganske vist indeholder analysen både oplysninger og principielle bemærkninger om hine to forhold, men der er primært ganske klart tale om en kildeanalyse, hvilket er noget andet end en fremstilling af Danmarks historie. Jeg skal ikke benægte, at en analyse af 1085-brevet er en nødvendig forudsætning for at skrive periodens historie, men hvis man vil lade kildeanalysen træde i stedet for skildringen, må det klart påpeges, hvad det er man gør.

Afsnittet De nyrige indeholder en omtale af, hvor omfattende jorder Lundekirken modtog fra kongen, og hvordan kongen var kommet i besiddelse af dem. Hertil føjes oplysninger (realkommentarer) om, hvordan kirken benyttede den kongelige gave, og en analyse af, hvem der be-

styrede det kongelige gods. Afsnittet De nyprivilegerede behandler de kongelige rettigheder, som til dels blev overdraget til kirken, og slutter med en karakteristik af kongemagten på grundlag af brevet. Med afsnittet Inderkredsen er forfatteren nået til de oplysninger, som kan uddrages af de dele af brevet, som ikke udgør dispositio, f. eks. vedrørende kongens titel, vidnernes herkomst og stilling, Knuds respekt for kirken sammenlignet med kong Niels' samt finkulturen i Danmark. Der sluttes med en beskrivelse af beseglingen. – Udeladt er en analyse af, hvad stednavnene i brevet kan oplyse, og specielt hvad vi får at vide om købstæder og herreder. Disse udeladelser er næppe nogen tilfældighed, men hænger sammen med, at vi her bevæger os ud på områder, hvor Skyum-Nielsen naturligt foretrækker at bygge på andre forskere. Faktisk nævnes brevets oplysninger om herredsinddelingen p. 40, om end med fejltagtig fortolkning⁴.

Betragtningen af de tre afsnit (nr. 4–6) med de vildledende overskrifter viser, at fremstillingen kun tilsyneladende styres af den problemstilling, som indledningsafsnittet og overskrifterne angiver. I stedet for at være problemstyret bliver fremstillingen kildestyret.

Dansk historieforskning, og måske ikke mindst middelalderforskningen, stiller store krav til dokumentation. Det skriftlige kildemateriale til ældre dansk middelalder er karakteriseret ved at være yderst sparsomt og samtidigt vanskeligt tolkeligt. Ingen kender i dag dette materiale bedre end Niels Skyum-Nielsen. En central del af det, diplomerne, har han selv udgivet eller er i færd med at udgive. At han nu har dokumenteret sin fremstilling af periodens historie næsten linie for linie med henvisninger til kilder og speciallitteratur, er af overordentlig værdi for alle, som arbejder med dansk middelalder. Man bemærker de mange oplysninger afvundet helgenlitteraturen og f. eks. hans udmøntning af artikler i *Kulturhistorisk Leksikon*⁵.

Skyum-Nielsens bog er således en lærd og en nyttig bog. Den er også i flere henseender en væsentlig fremstilling af ældre dansk middelalder.

4. Diplomet nævner ikke, i modsætning til hvad der oplyses i Kvinde og Slave, herreder i Skåne. For skovbygden anføres derimod to landskabs- eller bygdenavne, Gærds og Gøngebo, cf. i øvrigt Aksel E. Christensen: *Vikingetidens Danmark*, p. 77 og 86 ff.
5. Som et smukt eksempel kan nævnes oplysningen p. 97 om, at en fjerdedel af de i Lundenekrologiet anførte personer var kvinder. Oplysningen er taget fra Kr. Halds artikel om personnavne, KL XIII, 221. – Til gengæld kan Skyum-Nielsen, p. 26, med Kr. Hald (Kl XVI, 387) undre sig over, at så få sogne har fået navn efter herregårde. Der er intet mærkeligt heri, eftersom herregårde ikke eksisterede i 11.–12. årh.

Den bringer et nyt syn på perioden. Hvor fremstillingerne fra Arup i 1925 til Hal Koch i 1963 er centreret om øvrighedsmagtens udvikling, tildeles nu de sociale forhold en hovedrolle, og uanset de mange indvendinger, som kan rettes mod *Kvinde og Slave* netop på dette punkt, lykkes det for forfatteren at give os et andet, mere moderne og til dels rigtigere indtryk af det danske samfund.

Det er imidlertid min opfattelse, at Skyum-Nielsens store kendskab til materialet og hans krav til sig selv om dokumentation ikke har været nogen ubetinget fordel for ham, da han skulle skrive periodens historie; at den store stofmængde og arbejdet med løsningen af de mange vanskelige kildeproblemer har medført, at han ikke har skænket problemformuleringen og struktureringen af fremstillingen tilstrækkelig opmærksomhed. En hæmsko har yderligere den kronologiske disposition været, flere steder får fremstillingen i betænkelig grad karakter af en fremlægning af data, kronologisk ordnet. Hvis Skyum-Nielsen i sin kronologiske disponering er påvirket af Arup, har han overset, hvor skarpt denne problemstyrer sin fremstilling i den kronologiske ramme.

Den her fremførte kritik betyder ikke et krav om, at alle sider af Danmarkshistorien skal integreres i én filosofisk problemstilling. Forfatteren har imidlertid selv i indledningsafsnittet antydnet, at tiden o. 1085 danner overgangen mellem to samfundssystemer: et kastesamfund (dvs. med slaver) afløses efterhånden af et privilegiesamfund, og læseren må følgelig forvente en konsistent redegørelse for udviklingen af den ny samfundsform eller i hvert fald en klar opfattelse af både det ny og det gamle samfunds karakteristika. På en række områder er samfundsforholdene og disses omdannelse klart opfattet i *Kvinde og Slave*. Det gælder kirkens forhold til konge og verdslige stormænd, udviklingen i forholdet mellem konge og stormænd samt slaveriet og dets afvikling. Og i flere henseender har forfatteren nyformuleret problemstillinger. Bemærkes skal her den konsekvente anvendelse af ordet slave for kildernes træl og viljen til at anskue samfundet ud fra en opdeling i økonomiske klasser. Derimod er, som fremhævet, opfattelsen af bondebegrebet og bondeklassen uklar og ugennemtænkt.

Hvad Skyum-Nielsen kalder det olddanske kastesamfund, fordi hovedvægten lægges på skellet mellem frie og slaver, karakteriseres af andre historikere som et bondesamfund. I opfattelsen af dette gør der sig dog væsentlige forskelle gældende. Arup og Koch betragtede det som først og fremmest bestående af jævne landsbybønder, som styrede sig selv på tinge, hvorimod Aksel E. Christensen kraftigt har fremhævet forskellen mellem de små og de store bønder (*Kongemagt og Aristokrat*).

krati, 1945). Denne opfattelse har i stigende grad præget forskningen, også Hal Kochs seneste arbejde (*Politikens Danmarks Historie III*, 1963), og har uden tvivl bidraget til Skyum-Nielsens stærke pointering af bondehøvdingenes og storbøndernes rolle o. 1100.

Uanset nuancer i opfattelsen af forholdet mellem høvdinge, bønder og slaver i det olddanske samfund kan dette karakteriseres negativt ved fraværet af en række middelalderlige institutioner. Først i ældre middelalder etableredes efter europæisk forbillede en egentlig statsmagt med et udbygget administrationsapparat og faste skatteindtægter. Samtidig skabtes en privilegeret gejstlig og verdslig overklasse, mens de bønder, som ikke indgik i den nye overklasse, reduceredes til kongens og kirkens skatteyndende undersåtter. Fra bondesamfund til middelalderstat, således udtrykt af Hal Koch i 1963.

Naturligvis hvilede Valdemarernes stat, således som det fremhæves i *Kvinde og Slave*, på udnyttelse af underklassen. Men det ny, det som adskilte den fra vikingetidens samfund, så vidt vi da overhovedet kender dette, var modsætningen mellem den privilegerede overklasse, som administrerede staten, og den afgiftsydende mellemklasse af jævne bønder, dvs. det nye var etableringen af en feudal stat – ordet feudal taget i dets noget videre betydning.

Det var en kolossal omvæltning, der skete i det 12. årh. i Danmark. Hvor befolkningen i ældre tid kun havde haft meget begrænsede pligter over for kongemagten, pålagdes den nu skattebyrder til konge og kirke, som ifølge svensk-dansk forskning var af et enormt omfang, alene for kongeskatteernes vedkommende på niveau med landgilden i det 15. årh.⁶ Det må være den fremtidige forsknings opgave at søge at forklare dette billede eller/og at modificere det. Her byder Aksel E. Christensens på Trelleborgene baserede opfattelse af en stærk vikingetidskongemagt en mulighed for at antage, at bøndernes byrder i vikingetiden reelt ikke har været helt ubetydelige, bestående af arbejdspligt og provianteringspligt. Hvad angår skatterne i Valdemarstiden, skal siges, at den højeste af de foreslåede takster simpelthen er usandsynlig. Men uanset mulighederne for at vurdere bøndernes skattebyrder noget lavere og deres forpligtelser i tiden før 1100 noget højere skal det fremhæves, at der i Danmark i det 12. årh. udvikledes en kongemagt og skabtes privilegerede stænder, som hvilede økonomisk og socialt tungt på de små fribønder.

6. Nemlig 1 el. 2 mr. sølv pr. havne; denne formentlig svarende til 1–1½ mr. sjællandsk skyldjord, dvs. ca. 4 gårde. Dette giver ½ el. 1 mr. korn pr. havne, 1½ el. 3 pd. korn pr. gård (se Kulturhistorisk Leksikon under hamna, leidang m. v. samt *Kvinde og Slave*, p. 303).